

**აფხაზეთის რამდენიმე ტოპონიმის ახლებში
ბაზარებისათვის**

მოკლე შინაარსი

აფხაზეთის ისტორიული და თანამედროვე ტოპონიმის საკითხებით არაერთი მეცნიერი დაინტერესებულა. ასეთი ინტერესის მიუხედავად, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ ბევრი რამ გამოსამხეურებელია და აფხაზეთის გეოგრაფიული სახელწოდებანი კვლავ საგანგებო კვლევას საჭიროებს. შესასწავლია მრავალი ტოპონიმის ისტორია-ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებული, ბურუსით მოცული მთელი რიგი საკითხებისა.

გამოყენებულია კვლევის კომპლექსური მეთოდები: მონაცემთა და წყაროთა ანალიზი, ასევე სინთეზური მეთოდის გამოყენებით გაკეთებული დასკვნები. შესწავლილია და შეპირისპირებულია სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული თვალსაზრისები.

წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია აფხაზეთის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა – **დარენის, თესერის//თევწრის, მარუხის, ოჩამჩირის, ტყაურის, ტყვარჩელის, ტყუბუნის, ღურბაულის, წურწუნის//წუწახოსა** და **წყუზამელის** ისტორია და ეტიმოლოგიური ანალიზი. თითოეული ტოპონიმის შესახებ გამოთქმულია გარკვეული ვარაუდი, რომელიც ეფუძნება მეგრულის მონაცემებს.

დარენი/დარინი იგივეა, რაც სამყოფელი, საცხოვრისი, სადგომი, გასაჩერებელი, დასაბინავებელი ადგილი.

თოუმიში/თუმუში შესაძლოა უკავშირდება ბალახის სახელწოდებას და სახელი მდინარეს უნდა დარქმეოდა მის ნაპირებზე ან ხეობის რომელიმე მონაკვეთში თომის „წერექვას“ გავრცელებას.

მარუხი უნდა ნიშნავდეს ქვათაცვენის ადგილს, ან ჩამორღვეულ, ჩამოშლილ, ჩამოშიშვლებულ კლდეს; ადგილს, სადაც დიდრონი ქვები ყრია; ლოდნარი.

ოჩამჩირე შესაძლებელია იგი გავიზნოთ როგორც „რბილი, წყლით გაჯერებული ვრცელი მინდორი“; „ვრცელი ნაჭობბარი“; „ჭეჭყიანი ვრცელი მინდორი, სადაც ნაწვიმარი წყალი დიდხანს არ შრება“.

ტოპონიმ **„ტყვარჩელის“** ეტიმოლოგიაზე მსჯელობისას საგულისხმოდ და ანგარიშგასაწევად გვჩვენება მეგრულში დადასტურებული ამ სიტყვის კიდევ ერთი მნიშვნელობა. კერძოდ, **ტყვარჩელი** ამასთანავე ნიშნავს „ხერგილს, დასტა-დასტა დაკეცილს, ერთმანეთზე დაწყობილ-დალაგებულს“.

მოტივაციისთვის საგულისხმოდ გვეჩვენება **ტყუბუნი** სიტყვის კიდევ ორი მნიშვნელობა მეგრულში: 1. გაუვალი ტყე; 2. ორპირი, ორ-წყალი

ღურბაულის ამოსავალი მნიშვნელობა შესაძლებელია დაუკავშირდეს მცენარეს - **ღურბლი**, **ღვარბლი**. მეგრულში მისი შესატყვისია **ღურბული**. ასე ეწოდება სარეველა ბალახს, რაც პურის ნათესებში იცის.

წყუზამელა/წყუზამელი – ტოპონიმისთვის შესაძლებელია ამოსავალი იყოს მხოლოდ **წყუზა** „წყაროს გზა“. -ელა ჰიდროფორმანტის დართვით კი მივიღეთ მდინარის სახელწოდება. „წყუზამელაში“ -ელა ჰიდროფორმანტი ფუნქციით ქართული -**ურა**-ს შესატყვისია.

ამრიგად, ნაშრომში წარმოდგენილია რამდენიმე ტოპონიმის ისტორია და ეტიმოლოგიური ანალიზი.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზეთი, ისტორიული ტოპონიმია, ეტიმოლოგია, ტოპონიმის ისტორია.

Igor Kekelia

FOR A NEW UNDERSTANDING OF SEVERAL TOPONYMS OF ABKHAZIA

Abstract

Many scholars are interested in Abkhazian historical and modern toponyms. In spite of such interest, a lot should be studied and geographical names of Abkhazia need a special research. A number of ambiguous issues related to the history and etymology of many toponyms should be studied.

Complex methods of research, such as the analysis of data and sources have been used, conclusions have been made by using a synthesis method, points of views given in special scientific literature have been studied and compared.

The present work presents the history and etymological analysis of geographical names of Abkhazia-Dareni, **Tesgri//Tegtsri**, **Marukhi**, **Ochamchire**, **Tkauri**, **Tkvarcheli**, **Tkubuni**, **Ghurdzauli**, **Tsurtsukhi//Tsutsakho** and **Tskuzameli**. The researcher makes a special assumption on each toponym which is based on the Megrelian data. According to his opinion, **Dareni/ Darini** is the same as a dwelling, housing, an area to have a rest and a place to stay.

Toumishi /Tumushi maybe is associated with the name of the grass and the name should be given to the river or to the spread of Toma's "wereka"

Marukhi may mean the place of stone falling or broken down, crushed rock cliff, the place where great stones are thrown.

Ochamchire can be assumed as “a soft, vast field filled with water”; “vast former marsh”; “a wide field where the rain water has not been dried up for a long time.”

While discussing the etymology of toponym “Tkvarcheli”, we should take into consideration, the other important meaning of the word confirmed in Megrelian. In particular, Tkvarcheli” means “**khergili**” (barrier, gate), folding, putting on each other”.

For motivation, we have two more important meanings of the word-Tkubuni in Megrelian: 1. **The impassable forest**; 2. **Orpiri** (two-faced), ortskali (two-watered). The starting meaning of *ghurdzauli* may be connected to the plant – *ghvardzli*, *ghvardzli*. In Megrelian it corresponds with *ghurdzuli*. It is so-called a weed herb grown in the crop fields.

For toponyms *-Tskuzamela* // *tskuzameli* the starting point may be only *-tskuza* “the way of the spring”. Adding *hydroformat-ela*, we have got the name of the river. In *Tskuzamela*, “*ela*” hydroformant has the function of Georgian –“*ura*”.

Thus, the work presents the history and etymological analysis of some toponyms.

Key Words: Abkhazia, historical toponymy, ethymology, history of Toponymy

შესავალი. აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმის საკითხებით არაერთი მეცნიერი დაინტერესებულა. უკანასკნელ ხანს საგრძნობლად გაიზარდა ინტერესი ამ თემატიკისადმი. გამოქვეყნდა მრავალი მონოგრაფია თუ სტატია, მაგრამ ასეთი მზარდი ინტერესის მიუხედავად შეიძლება, დაბეჯითებით ითქვას შემდეგი: რა კუთხითაც არ უნდა განვიხილოთ ეს საკითხები, აფხაზეთის ტოპონიმთა ლინგვისტური, ექსტრალინგვისტური თუ ისტორიული ანალიზისადმი მიძღვნილი დღემდე გამოცემული და ჩვენ ხელთ არსებული რამდენიმე მონოგრაფიისა და გამოკვლევის შემთხვევაშიც კი საბოლოოდ მაინც იმ აპრობირებული შეხედულების აღიარება მოგვიწევს, რომლის თანახმადაც ბევრი რამ გამოსამხეურებელია და კვლავ საგანგებო კვლევას საჭიროებს. შესასწავლია მრავალი ტოპონიმის ისტორია-ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებული ბურუსით მოცული მთელი რიგი საკითხებისა.

წინამდებარე ნაშრომში წარმოვადგენთ აფხაზეთის ზოგიერ-

თი ტოპონიმის ისტორიასა და ეტიმოლოგიურ ანალიზს.

დარენი – ადრეული შუა საუკუნეების ბიზანტიურ წყაროებში, კერძოდ, მენანდრე პროტექტორის თხზულებაში მოხსენიებული **დარინის უღელტეხილი** ბზიფისა და კოდორის სათავეებს შორის მდებარეობდა. მენანდრე წერს: „შინ დაბრუნება უმჯობესია ეგრეთწოდებული დარინის გზითო... ზემარქე დარინის გზით მივიდა აფსილიაში: მისიმიანთა გზა მან უარჰყო, დასტოვა ის მარცხნივ: ამ გზით საფიქრებელი იყო, რომ თავს დაესხმოდნენ სპარსელები“ (გეორგიკა, III, 1936: 236).

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „მისიმიანთა გზაში“ დღევანდელი **ქლუხორის უღელტეხილი** იგულისხმება, ხოლო „დარინის გზა“ ერქვა მის დასავლეთით მდებარე რომელიღაც გადასასვლელს (მიბზუანი, 1989: 133).

თ. მიბზუანი ტოპონიმ „დარინის“ წარმომავლობას სვანურ სიტყვას – **ლადრენი**, უკავშირებს, რაც „ჩასასაფრებელ ადგილს“ აღნიშნავს. „ეს ტერმინი ასე დაიშლება: **ლა-დრენ-ი**, სადაც **ლა-** პრეფიქსია, დაბოლოება **-ი** სახელობითი ბრუნვის ნიშანი, ხოლო ფუძეა „დრენ“, რომელშიც **ლა-** პრეფიქსის დართვის შედეგად მოხდა **დ-სა** და **რ-ს** შორის ა ხმოვნის რედუქცია. თუკი ფუძეში ამ ხმოვანს აღვადგენთ, გვექნება „დარენ“-ი. **დარენი** წარსულში საერთო ქართული სიტყვა უნდა ყოფილიყო“ (მიბზუანი, 1989: 133). „ვეფხისტყაოსანში“ ერთხელ გამოყენებული სიტყვა „სადარნო“ („მას ღამით უქმნეს სადარნო, უცრუო, ანაჩქარები...“) ჩასასაფრებელ ადგილს ნიშნავს. „მას ღამით უქმნეს სადარნო“ ნიშნავს, რომ ტარიელმა, ავთანდილმა და ფრიდონმა მონახეს სადარაჯო, საგუშაგო ადგილი (მიბზუანი, 1989: 133). თ. მიბზუანი დაასკვნის: „ბერძენი ავტორის მიერ ნახმარი ტერმინი „დარინი“ სვანური „დარენ“-ის მისიმიანთა დიალექტურ ფორმად უნდა ჩაითვალოს. მაშასადამე, ბიზანტიელი ავტორების მიერ სადღაც კოდორის სათავეებში უღელტეხილის სახელწოდება დარენი ქართული (სვანური) წარმოშობის უნდა იყოს და ნიშნავს სადარაჯოს, საგუშაგოს. თუ არა ქართულ (სვანურ) ენაზე მოლაპარაკე ხალხს, სხვას ვის შეეძლო ასეთი სახელის შერქმევა ამ უღელტეხილისათვის?“ (მიბზუანი, 1989: 133-134).

მენანდრეს ცნობიდან ჩვენ მიერ ზემოთ მოხმობილ ციტირებაში ვკითხულობთ, რომ აფსილიაში დასაბრუნებლად უმჯობესი იყო დარინის გზა და ზემარქე სწორედ ამ გზით მივიდა აფსილიაში. ამასთანავე, მან სპარსელთა თავდასხმების შიშით მისიმიანთა გზა მარცხნივ დატოვა. მაშასადამე, დარინის გზა სვანეთის (მისიმიანეთის) ქვეყნის მახლობლად, აფსილეთში გადიოდა. პ. ინგოროყვა შენიშნავს, რომ VI ს-ის ბიზანტიე-

ლი ისტორიკოსის – მენანდრე პროტექტორის მიერ აღწერილი მარშრუტით, ჩრდილოეთ კავკასიიდან აფსილეთში მომავალი მგზავრი გამოივლიდა კავკასიონის უღელტეხილს - მდ. ჩხალთის (მარუხის) სათავეებს – ამტყელის ხეობას და კოდორის შუა წელში, წებელდის რაიონში მდებარე დაბა კოდორს. აქედან გზა კოდორის ხეობის გაყოფებით შავი ზღვისკენ მიემართებოდა. პ. ინგოროყვას აზრით, დარენი მარუხის უღელტეხილის სახელწოდება იყო. თუკი დარენში მარუხის ნაცვლად ვიგულისხმებთ ნაურის ან ცაგერ-კარის უღელტეხილს, მაშინ, მკვლევრის აზრით, მენანდრეს მიერ მოცემული მარშრუტი უღელტეხილიდან გაივლიდა არა კოდორამდე, არამედ – ცხომამდე (ინგოროყვა, 1954: 187). პ. ინგოროყვა ტოპონიმ დარენს უკავშირებს კავკასიონის მთების მეზობელი სექტორის გეოგრაფიულ სახელწოდებას – საკენს, სადაც -ნ მრავლობითი რიცხვის ნიშანია (ინგოროყვა, 1954: 188).

VIII-XI საუკუნეებში, აფსილეთად/აფშილეთად იწოდებოდა ტერიტორია გუმიხსასა და ღალიძგას შორის. დ. მუსხელიშვილის აზრით, **აფშილი** „ძველი ეთნონიმი და დღევანდელი აფხაზეთის ძველი მოსახლეობის მხოლოდ ნაწილს ეწოდებოდა“ (მუსხელიშვილი, „არტანუჯი“, 10, 2000: 19).

ქ. შ. I საუკუნეში პლინიუსთან პირველად ნახსენები აფშილები ეთნიკური წარმომავლობის შესახებ პ. ინგოროყვა შენიშნავს, რომ „აფშილები ენის მიხედვით, საფიქრებელია, არ განსხვავდებოდნენ კოლხებისაგან“ (ინგოროყვა, 1954: 145). V ს-ის ბიზანტიელი ანონიმის ცნობით, „დიოსკურიიდან ანუ სებასტოპოლისიდან მდ. აფსაროსამდე (ჭოროხამდე) წინათ ცხოვრობდა ხალხი კოლხებად წოდებული, ახლა ლაზებად სახელშეცვლილი“ (ანონიმი, გეორგიკა, II, 1965: 6).

მაშასადამე, აფშილები მიჩნეულია ერთ-ერთ დასავლურ-ქართულ ტომად, რომელიც გვიან შუა საუკუნეებში ნაწილობრივ შეერწყნენ მეგრელებს, ნაწილობრივ კი გააფხაზდნენ/გააფსუვდნენ (მუსხელიშვილი, „არტანუჯი“, 10, 2000: 22).

ზემოთ თქმულის გათვალისწინებით, გამორიცხული არაა, რომ აფშილეთის ტერიტორიაზე, ბზიფისა და კოდორის სათავეებს შორის მდებარე უღელტეხილის სახელწოდება **დარენი/დარინი** მეგრული წარმომავლობისა იყოს და ნიშნავდეს სადგომს, სამყოფელს, გასაჩერებელ ადგილს. შესაძლებელია, რომ ამ უღელტეხილზე იყო შესასვენებლად მოხერხებული, სულმოსათქმელი ადგილი მგზავრობით დაღლილთათვის.

ტოპონიმზე მსჯელობისას გასათვალისწინებელია **დარენ(ჯ)ი, დარინი** სიტყვის მეგრული მნიშვნელობა. **დარინალი** მეგრულ-

ში აღნიშნავს „სამყოფელს, საცხოვრისს, სადგომს“; **დარინა-ფალი** იგივეა, რაც „დასაყენებელი“. **დარენჯი** ეწოდება „საცხოვრისს, სადგომს, სამყოფელს, გასაჩერებელ ადგილს“ (ქობალია, 2010: 235). **დორინა/დორინი** იგივეა, რაც „დადგომა, დაბინავება“; **დორინელი** „დამდგარს, დაბინავებულს“ ნიშნავს (იქვე). მაშასადამე, დარენი/დარინი იგივეა, რაც სამყოფელი, საცხოვრისი, სადგომი, გასაჩერებელი, დასაბინავებელი ადგილი.

თესჯრი/თეწჯრი ერქვა მდინარეს გაგრის ჩრდილოეთით და ადღერის სექტორის (ენანთიას) სამხრეთით. პ. ინგოროყვას აზრით, კლავდიოს პტოლემეაიოსის გეოგრაფიის თანახმად ამ მდინარის აშუამინდელი სახელწოდებაა **ფსოჟი**. სახელწოდება თესჯრს/თეწჯრს სიტყვაწარმოების თვალსაზრისით მკვლევარი უკავშირებს ტოპონიმებს – ტარსურას, თაგურს//თაგურას, სვირს, დეხვირს, ტეხურს და სხვ. ფუძე-სიტყვას **თეს-** და **თეწ-**, გამოყოფს მდინარეების – თესის//თეზისა და თეზამის//თეძამის სახელწოდებებში (ინგოროყვა, 1954: 179). **თესირი** სამურზაყანოს მეგრულში აღნიშნავს წყლის თეთრ ნაკადს (ქობალია, 2010: 314). საესებით შესაძლებელია, რომ ეტიმოლოგიურად სიტყვის სწორედ ამ მნიშვნელობას უკავშირდებოდეს ფსოჟს უწინდელი სახელწოდება თესჯრი.

თოუმიში/თუმუში მდინარის სახელწოდებაა ოჩამჩირის რაიონში. ერთვის შავ ზღვას. მდინარის პირას მდებარეობს სოფელი ამავე სახელწოდებით (ორთოგრა., 1987: 49). ვ. ზუხბაია აღნიშნავს, რომ -ში ბოლოკიდურიანი მდინარის სახელწოდება ქართულია, მაგრამ თოუმი ფუძის მნიშვნელობასა და ჰიდრონიმის მოტივაციაზე არაფერს ამბობს (ზუხბაია, 2000: 83).

ა. ქობალიას „მეგრული ლექსიკონის“ მიხედვით **თომი** ერთგვარი ბალახია, რასაც ქალამანში იფენენ სითბოსათვის და ჩიტებიც ეტანებიან ბუდის გასაკეთებლად“ (ქობალია, 2010: 319). ა. მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“ აღნიშნულია, რომ თომი ესაა „*Festuca djimilensis* Boiss. Et. Bal. ლჩხ. წერაქო, წერექო; მგრ. წერაქვა, წოთვა; სენ. წერექე, წერექო, წერექა“ (მაყაშვილი, 1991: 32). პ. ცხადაიას მიერ ჩაწერილი გადმოცემით, წერექვა ეწოდება ბოლქვიან მცენარეს. იგი დაბალზე იზრდება, არ ხმება და არც ითიბება. საქონელი ზამთარშიც ძოვს (ცხადაია, VI, 2012: 541). ჰიდრონიმს თუკი ამ ბალახის სახელწოდებას დაუკავშირებთ, მაშინ თოუმიში მდინარეს უნდა დარქმეოდა მის ნაპირებზე ან ხეობის რომელიმე მონაკვეთში თომის „წერექვას“ გავრცელებას.

მარუხი ეწოდება მთას, მყინვარს და უღელტეხილს გულრიფშის რაიონში, აფხაზეთის კავკასიონზე. აქვე მოედინება მდ.

მარუხი – ჩხალთის მარცხენა შენაკადი (ორთოგრ., 1987: 66).

შ. ინალიფას აზრით, მარუხი „მარშანიას მთას“ ნიშნავს. იგი მისიმიანეთის მთებს მარშანიებს მიაკუთვნებდა და ამ გზით ცდილობდა მისიმიანეთის აფხაზური წარმომავლობის მტკიცებას (Инал-ипа, 1976: 234). ეს თვალსაზრისი არ გაიზიარა თ. მიბჩუანმა: „მარუხი თუ მარშანიას მთას ნიშნავს და მსიბისთა მისიმიანიდან მომდინარეობს, ეს აფხაზურში მისიმიანური ელემენტის არსებობაზე მიგვანიშნებს და არა მათ აფხაზურობაზე“ – წერს იგი (მიბჩუანი, 1989: 142).

რუხი/რუხუ მეგრულში აღნიშნავს როხს, ლოდს; **რუხუია/რუხულია** იგივეა, რაც ლოდივით დიდი, ვეება; **რუხილი** და **რუხული** „ლოდებით ნაშენებია“ (ქობალია, 2010: 574). იმავე ლექსიკონში **მარუხია** სიტყვა განმარტებულია როგორც „ლოდების ცვენის, პოვების ადგილი“ (ქობალია, 2010: 391). ხომ არ ნიშნავს **მარუხი** ქვათაცვენის ადგილს, ან ჩამორღვეულ, ჩამოშლილ, ჩამოშინებულ კლდეს; ადგილს, სადაც დიდრონი ქვები ყრია; ლოდნარს?

ოჩამჩირე პირველად მოიხსენიება ფ. ზავადსკის რუსულ ენაზე დაწერილ სტატიაში. სახელწოდების ორგვარი ახსნა არსებობს. თ. სახოკია, ნ. მარი და ი. ყიფშიძე ტოპონიმს ბზის თურქულ სახელს - ჩიმშირ, უკავშირებდნენ და მასში გამოჰყოფდნენ ო-ე მეგრულ-ჭანურ აფიქსებს. XIX საუკუნეში აქედან გაჰქონდათ ბზა; მაშასადამე, ოჩამჩირესს ბზის გასაყიდ ადგილად (საბზე) მიიჩნევდნენ.

ტოპონიმ „ოჩამჩირის“ ეტიმოლოგიის ლინგვისტური ანალიზი მოცემულია გ. როგავას სტატიაში. მკვლევარი ფიქრობდა, რომ „ოჩამჩირე“ კომპოზიტიური ტოპონიმი და მეგრულ ენაზე აიხსნება როგორც „ვრცელი ყანა“ – ოჩე მჩირე (როგავა, თსუ, 1960: 181-183). ვ. ზუხბაიას აზრით, ოჩამჩირე ქართული ტოპონიმი: **ოჩე** მეგრულად საყანე ადგილს, ხოლო **ჩირე** პატარა გუბეს ნიშნავს. „ადგილი წარმოსადგენია, რომ აქ, ამ დაბლობზე პატარა გუბეები იქნებოდა საყანე ადგილებზე“ – დაასკვნის მკვლევარი (ზუხბაია, 2000: 71).

აფხაზები ამ ქალაქს ოჩამჩირას ეძახიან. ვ. ზუხბაია იმოწმებს შვეიცარიელი მკვლევრის – ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს ცნობას მდ. მოქესა და ღალიძგას შორის, შავი ზღვის ნაპირას, თანამედროვე ოჩამჩირის ადგილზე ქალაქ იენ-შერის (ახალი ქალაქის) გაშენების შესახებ (ზუხბაია, 2000: 71). აღ. შანავას კუროთხული „განმარტება“ ასეთია: ოჩამჩირე – ოჩამი ჩირე „ვაციანი ჭაობი“ (შანავა, 1998).

სამეგრელოში **ოჩეს** ეძახიან დიდ ყანას, ხოდაბუნს, დიდ

და ნაყოფიერ საყანე ადგილს. უხუცესის კუთვნილ მიწას, საუფროსო, საუხუცესო მამულს ოჩე ეწოდება (ქობალია, 2010: 552). საქმე ისაა, რომ **(მ)ჩირე** მეგრულში აღნიშნავს როგორც დიდ, ვრცელ ყანას, ისე ტალახს, საფლობს, ჭაობს, ჭაობის წყალს (იქვე: 674). ა. ქობალია იმოწმებს მეგრულ შესიტყვებას – **ჩირემ ელჟაფირი**, რაც „ტალახში ამოვლებულს ნიშნავს“ (იქვე: 674).

მ. ალავეძე ტოპონიმ „ტყაჩირის“ საზღვრულ ფუძედ **ჩირ-// მჩირ-** სიტყვას მიიხნევდა, ტოპონიმს ზანური წარმომავლობისად მიიხნევდა და განმარტავდა როგორც „ტყვევრცელს“. ანალოგიურად განმარტავდა ტყაჩირს ზ. ჭუმბურიძეც: „ტყე ფართო“, „ტყე ვრცელი“ (ჭუმბურიძე, 1987: 508; „ტყაჩირის“ შესახებ ვრცლად იხ. კეკელია, „კ. კ.“ №11, 2010: 12-13).

ჩირე ჰიდრონიმიული ტერმინია და მეგრულში ღიას, საფლობს, ტალახს, ან ისლიან ჭაობს ნიშნავს. ტერმინი გამოიყოფა სამეგრელო-სამურზაყანოს რამდენიმე ტოპონიმში, რომელთა ძირითად ნაწილს აქვე ვასახელებთ:

ბახვაში ჩირე – გუბურა უტორის ნაპირას (სოფ. ცაცხვი, ცაიშის თემი);

ბიგვეფიში ჩირე – ტლაპო ჭანისწყლის ჭალაში (ნარაზენი);

გოჩიში ჩირე – გუბე ხამისკურის საზღვართან, უტორის ნაპირზე (ცაცხვი, ცაიშის თემი);

ნაჩურუ/ჩირე – ნატყვევარი საჯღარკოში. უწინ ტლაპო ყოფილა (ჩხოლში, ცაიშის თემი);

დიდჩირე – ჭაობი რეყეში (ანაკლიის თემი, ზუგდიდის რ.);

ნაჩურუ/ონარკალე/ნარკალე – ტბა სოფ. თიქორში (ზუგდიდის რ.);

ნოჩურია//ნოჩგრია//ნოჩურელა//ნაჩურა//ნაბურჭუძე – ლენჭყი დიდ ინჩხურში, მდ. აბაშის მარცხენა მხარეს (მარტვილის რ.);

ღაჩგრე/ღაჩირე – ჭაობიანი ღელე ლესიჭინესა და მონგირში. აკონკრეტებენ: **დიდი ღაჩგრე**, **ჭიჭე ღაჩგრე** (ჩხოროწყუს რ.);

ფართო ჩირე „ფართო ტლაპო“ – ქვიშილის მარჯვენა შენაკადი დიდი ნეძის თემში (ზუგდიდის რ.);

ჩიბორძალ(იშ) ჩირე – საჩაიე დარჩელის თემში. უწინ ღელე-ჭაობი და ტყე ყოფილა (ზუგდიდის რ.);

ჩირე – 1. ტლაპო-ღელე ანაკლიაში; ენგურის ტოტი იყო საყორშიოში, რაც შემდეგ დააშრეს; 2. ჭაობიანი ტყე გაღენწყარსა და ჭიჭე ინგირს შუა (ზუგდიდის რ.); 3. ჭაობი ქვედა ჩხოროწყუში; 4. ღელე, შაშიკვარის მარცხენა შენაკადი აკვარიქვაში (რეფი-შეშელეთის თემი, გალის რ.); 5. ტლაპო ნაბაკეში, ქირწყარის მარჯვენა მხარეს (გალის რ.); 5. ღელე-ტლაპო დარჩელში, გაღენწყარის შენაკადი; 7. ღელე-ტლაპო საქობალიოში, მერეწყ

არის შენაკადი (დარჩევის თემი); 8. ჭეჭყოლი ინგირის თემში, კუნსობონუს მარჯვენა მხარეს; 9. ჩირქ/ოლეზე – ფერდობი საკუკავოში, გობოგილის სათავესთან (ხამისკურის თემი, ხობის რ.);

ჩირქმდული – დეფე ნაბაკევი; სათავე აქვს ჩირქში (გალის რ.) (ცხადაია, ჯოჯუა, 2003: 199; ცხადაია, II, 2007: 62, 65, 67, 80, 117, 122, 127, 151, 203; მისივე, III, 2007: 29, 259...).

ტოპონიმთა ამ რიგს უნდა მიეკუთვნოს სახელწოდება **ონა-მჩირც**. შესაძლებელია იგი გავიაზროთ როგორც „რბილი, წყლით გაჯერებული ვრცელი მინდორი“; „ვრცელი ნაჭაობარი“; „ჭეჭყიანი ვრცელი მინდორი, სადაც ნაწვიმარი წყალი დიდხანს არ შრება“.

ტყაურუ. აფხაზეთის საკათალიკოსოს დოკუმენტებში მოხსენიებული ტყაურუ, პ. ინგოროყვას აზრით, ზღვისპირას მდებარე სოფელი უნდა ყოფილიყო. „ამას გვიჩვენებს ის გარემოება, რომ ამ სოფლის მოსახლეობას ბეგარად ედვა მენავობა (მეთევზეობასთან ერთად)“, – წერს მეცნიერი (იქვე: 176, სქოლიო 5). „აფხაზეთის საკათალიკოსო დიდი დავთარი“ გვაუწყებს: „არის ტყაურუს მეთევზე და მენავტე...“ (კაკაბაძე, 1914: 39). დასახელებულია ტყავრელი გლეხები და მათზე დაკისრებული ბეგარაც: თავაზა შამბიას, მაშუტუა შამბიას, ქუქუალია შამბიას, უჩაკოჩი ჭუჭურისა და გაგაშელს დ-თიას ემართათ „მენავტობად, მეთევზეობად, საპურობ“ (იქვე: 39).

პ. ინგოროყვა შეეცადა ტოპონიმ „ტყაურუს“ ეტიმოლოგიის დადგენას და სახელწოდების ფუძე-სიტყვად გამოყო მეგრული **ტყა** სიტყვა, რაც ტყეს ნიშნავს, და შესადარებლად იქვე დაიმოწმა ზუგდიდის რაიონის სოფლის სახელწოდება **ტყაია** (იქვე: 176).

ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ ტოპონიმი ტყაური სამეგრელოში სხვაგანაც გვხვდება. კერძოდ, ხობის რაიონის სოფ. გამოღმა შუა ხორგაში ტყესთან მდებარე სახნავს „ტყაურს“ ებახიან. პ. ცხადაია შენიშნავს, რომ ტყაური, საერთოდ, ტყისპირა სახნავის სახელწოდებაა (ცხადაია, III, 2007: 232). ტყაური ეწოდება აგრეთვე მთას ხონის რაიონის სოფ. მათხოჯში (საქტობ., III, 2003: 303). ა. ფაილოძე შედარებით ზუსტ ლოკალიზაციას წარმოგვიდგენს და წერს, რომ ტყაური საღორაღას შემდეგ იწყება. ტოპონიმს ახლავს შემდეგი განმარტება: „ტყა მეგრულად ტყეა, ტყაური ტყიანს ნიშნავს“ (ფაილოძე, 2014: 55). ამასთანავე, ტყაური რქმევია პატარა სოფელს ამ ტყეში. „შავმა ჭირმა აპყარა. სახელი ტყიანს ნიშნავს“, – წერს ა. ფაილოძე (ფაილოძე, 2014: 141). **ტყაურისყელი** ვიწრო გზა-გასასვლელია მთაში, სოფ. მათხოჯში, სადაც მარხილსაც კი უჭირს გაველა

(ფაილოქე, 2014: 141).

ტოპონიმში – **ნატყაურგ**, **ნა-** პრეფიქსი წინავითარებას გამოხატავს. დამოწმებულ გეოგრაფიულ სახელში დაკარგულია **-უ** სუფიქსი (შდრ. ნაკარგ, ნაჯიხგ, ნა/ვანგ, ნაქერგ, ნაჭკიდგ. ამოსავალი ფუძე-სიტყვაა **ტყაურგ**. ნატყაურგ ეწოდება მინდორს ხობის რაიონის სოფ. გამოდმა ქარიატაში, ხობისწყლის მარჯვენა მხარეს, საწურწუმიოდ სახელდებული უბნის ჩრდილოეთ შემოგარენში. პ. ცხადიას მიერ ჩაწერილ ტოპონიმს ახლავს ინფორმანტის შემდეგი ცნობა: „უწინ აქ ყოფილა ტყაურუ, ე. ი. სახნავი ახალნაკაფზე, ან ტყისპირა ამონადირკვზე“ (ცხადია, III, 2007: 187).

ტყაური სიტყვას მეგრულში რამდენიმე მნიშვნელობა შეუძენია. კერძოდ, ტყაური ეწოდება ტყიან, ბალახ-ბუღახიან ადგილს (**ქობალაია, 2010: 176**). თუკი ჩავთვლით, რომ ტოპონიმ ტყაურის უწინდელი ფორმა **ტყაურუ** იყო, მაშინ სახელწოდება უნდა გავიანზროთ, როგორც „ყრუ, გაუვალი, უღრანი ტყე“; ან „სახნავი ტყისპირა ახალნაკაფზე, ამონადირკვზე“. შდრ. **ტყაურუმი** – დაბურული, უღრანი ტყე; ტყაურინუ – უსიერი ტყე (**იქვე: 606**).

ტყის სახელწოდება მეტონიმის გზით იმ სოფლის სახელად ქცეულა, რომელიც ამ ტყის მახლობლად მდებარეობდა (შდრ. ტერმინი ტყირი – დრიმონიმი ტყირი – ოიკონიმი ტყირი).

ტყვარჩელი მდებარეობს დალიძის ხეობაში, ზ. დ. 200-600 მ-ზე. მდინარის გასწვრივ 17 კმ-ზე გაშენებული ქალაქი სოხუმიდან 80 კმ-ით არის დაშორებული. ქვემო დასახლებაში მდებარე ადმინისტრაციულ ცენტრს კვაზანი/კვეზანი ეწოდება. სამურ-ზაყანოელნი სწორედ ამ დასახლებას მიიჩნევენ უწინდელ ტყვარჩელად. კვეზანის გარდა ტყვარჩელში მდებარე სხვა დასახლებებია: აკარმარა, ჯანტუხა და კუმიზი (ცხადია, ჯოჯუა, 2003: 296).

აფხაზეთში 1890-1921 წლებში მოქმედი მართლმადიდებლური ეკლესია-მონასტრების სიაში დასახელებულია ტყვარჩელის 12 მოციქულის სახელობის ხის ეკლესია (გასვიანი, 2011: 215).

კავკასიის მხარის 1886 წლის სტატისტიკური ცნობარის მიხედვით, ტყვარჩელი სოფელია კოდორის ხეობაში, გუფის თემში. მ/შ 743 სული მამაკაცია, 683 – ქალი. სულ 1426 სული (Сводь..., 1893: 14).

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის 1925 წლის ცნობარი გვაუწყებს, რომ **ტყვარჩელი** სასოფლო საბჭოა კოდორის მაზრაში (დაყოფა, 1925: 127). ადმ. – ტერიტ. დაყოფის 1930 წლის ცნობარიდან ირკვევა, რომ კოდორის მაზრაში არსებული ტყვარჩელის სასოფლო საბჭო ოთხ სოფელს აერთიანებდა:

ათიშადღუს, აკუარჩაპანს, აძხიდას და ტკვარჩელს/აბგიგდარას. ამ უკანასკნელში 108 კომლი (507 სული) სახლობდა. მ/შ ერთი რუსი იყო, დანარჩენი – აფხაზი (დაყოფა, 1930: 163). 1961 წლის ცნობარის მიხედვით ტკვარჩელის სასოფლო საბჭოში კვლავ ოთხი სოფელი შედის: ატიშადუ, აბლიდარა, აძხიდა და აყვარჩაფანი (დაყოფა, 1961: 125).

ისტორიკოსი ბ. ხორავა ფიქრობს, რომ XVII ს. იტალიელი მისიონერების - ლამბერტისა და კასტელის რუკებზე აღნიშნული **ტკვაჯა** იგივე სოფ. ტკვარჩელია. მკვლევარი იზიარებს ტოპონიმის თ. გვანცელაძისეულ განმარტებას (ხორავა, 2004: 103; იხ. აგრეთვე ბერაძე, ხორავა, „ქ. ო.“, VI, 2013: 108). რუკაზე დატანილი **Tqugia** (ტკვაჯა), ჩვენი აზრით, ტკვარჩელი კი არ უნდა იყოს, არამედ არსებობდა სოფელი ამ სახელწოდებით. ტკვაჯა, ვ. ზუხბაიას აზრით, ჯგერდეს სექტორში მდებარე სოფელი იყო, ასეთი სახელწოდების სოფელი კი ამჟამად არ არსებობს (ზუხბაია, 2000: 82).

ხალხური ეტიმოლოგია ოიკონიმ „ტკვარჩელისა“ ასეთია: ბზის გასატანი მასალა აქ იყო „ტკვარჩილი“ – გრძლად დაწყობილი (ცხადია, ჯოჯუა, 2003: 296). ტკვარჩელის ეტიმოლოგიას პირველად ი. ყიფშიძე შეეხო. მან ამოსავალ ვარიანტად მიჩნეული **ტკვარჩელი** „თეთრ კიბედ“ განმარტა. **ტკვა/ტყვა** იგივეა, რაც საფეხურებით ჩაჭრილი მორი, საცალფეხო კიბე, ხოლო **ჩე** „თეთრის“ შესატყვისია (**მსჯელობისათვის იხ. ყიფშიძე, 1914: 329**).

პ. ინგოროყვა **ტკვარჩელში** გამოყოფდა ორ სიტყვას: **ტკვა** „კიბე“, **რჩელი** „დაფენილი“ (ინგოროყვა, 1954: 172). ვ. ზუხბაია იზიარებს იმ თვალსაზრისს, რომ ღალიძგის ხეობაში, ქვედა მინერალურ წყაროსთან ჩასასვლელად დაგებული-დაფენილი ყოფილა კიბე (ტკვა რჩელი), რამაც სახელი მისცა დასახლებულ პუნქტს (ზუხბაია, 2000: 81). ქ. ლომთათიძემ ტოპონიმში მეორე კომპონენტად გამოყო ქართული **რეც** ფუძის ზანური შესატყვისიდან მომდინარე **ფენილის** (განფენილის) შინაარსის მქონე სიტყვა, ხოლო **ტყვა** დაუკავშირა **ტყვ(ი)ა** სიტყვას, რაც, მკვლევრის აზრით, „უნდა მიუთითებდეს ტყვიის (ე. ი. მადნის) არსებობაზე აღნიშნულ ადგილას. შესაბამისად **ტკვარჩელი** უნდა ნიშნავდეს ტყვია (resp. მადან) – ფენილს (მოფენილს, განფენილს)“ (ლომთათიძე, 1994: 9). კ. ოკუჯავა სახელწოდებაში გამოყოფს **ტკვა** „კიბე“ სიტყვას, მაგრამ არაფერს ამბობს მეორე კომპონენტზე – **რჩელი** (ოკუჯავა, 2002: 102). ტოპონიმ „ტკვარჩელის“ შესახებ გამოთქმული მოსაზრებების ანალიზი მოცემულია თ. გვანცელაძის ნაშრომში. მისი აზრით, სახელწოდების ი. ყიფშიძისეული და პ. ინგოროყვასეული განმარტება ხალხ-

ურ ეტიმოლოგიას უფრო მიაგავს. ქ. ლომთათიძის ვარაუდი ქ. ტყვარჩელის ტერიტორიაზე სამრეწველო მნიშვნელობის მქონე ქვანახშირის საბადოს არსებობას ემყარება. თუმცა გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ საბადოს სამრეწველო დამუშავება აქ მხოლოდ 1935 წელს დაიწყო და XX ს-ის 20-30-იან წლებამდე ტყვარჩელში საბადოს არსებობის შესახებ ადგილობრივმა მოსახლეობამ არაფერი იცოდა (გვანცელაძე, 2000: 91).

თეიმურაზ გვანცელაძემ ტოპონიმ ტყვარჩელის სხვაგვარი ასსნა შემოგვთავაზა. მან ტოპონიმი მცენარის სახელის მხოლოდითი რიცხვის ფორმას დაუკავშირა. მკვლევრის აზრით, სახელწოდების ამოსავალია მცენარე **ყოჩივარდას** მეგრული შესატყვისი **ტყვარჩელია//ტკვარჩელია**. თვით მცენარის მეგრული სახელწოდება **ტყვარჩელია//ტკვარჩელია** კომპოზიტია და „ტყავაშლილს, ტყავდაფენილს, ტყავდაგებულს“ ნიშნავს. მცენარის ბოტანიკურ-მორფოლოგიური თავისებურება – მიწაზე მცენარის ღეროს ირგვლივ ტყავივით სქელი და უხეში ფოთლების როზეტივით დაფენა, მხარს უჭერს სახელწოდების ამგვარ ეტიმოლოგიას (გვანცელაძე, 2000: 91-92).

თ. გვანცელაძის ზოგადი დასკვნა ასეთია: ტყვარჩელის აფხაზური სახელი **ტყვარჩალ** მიღებულია აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი ნასესხები სიტყვების ადაპტაციის წესების სრული დაცვით: **ტყვ** კომპლექსი არ არის დამახასიათებელი აფხაზური წარმოშობის სიტყვებისათვის, სამაგიეროდ გვხვდება მხოლოდ ქართველიზმებში. მოხმობილია საილუსტრაციო მასალაც: აფხაზ. **ატყვა** – ქართ. **ტყვე**, **ატყვაცრა** „გასკლომა, აფეთქება“ – მეგრ. **ტყვაცი** „მეხის გავარდნა“ და ა. შ. მეგრულ მახვილიან **ე** ხმოვანს აფხაზურში კანონზომიერად ცვლის ა ხმოვანი. გარდა ამისა, რამდენადაც XVII-XVIII სს-მდე კოდორის მარცხენა ნაპირზე აფხაზური მოსახლეობა არ იყო, აფხაზური **ტყვარჩალ** ფორმა ამ დრომდე ვერ გაჩნდებოდა (გვანცელაძე, 2000: 92).

სრულიად განსხვავებული თვალსაზრისი წამოაყენა გ. გასვიანმა, რომელმაც ტოპონიმი **ტყვარჩელი**←**ტყვარჩვალ** სვანურზე დაყრდნობით განმარტა, როგორც „შავგალახიანი მეწყერი“ (გასვიანი, 2011: 191).

ტკვარჩელია//ტყვარჩელია მეგრულში „ყოჩივარდას“ შესატყვისია, ხოლო **ტკვარჩელი** აღნიშნავს ხის ფენილ კიბეს, ხეფენილს. მაგრამ ტოპონიმ „ტყვარჩელის“ ეტიმოლოგიაზე მსჯელობისას საგულისხმოდ და ანგარიშგასაწევად გვეჩვენება მეგრულში დადასტურებული ამ სიტყვის კიდევ ერთი მნიშვნელობა. კერძოდ, **ტკვარჩელი** ამასთანავე ნიშნავს „ხერგილს, დას-

ტა-დასტა დაკეცილს, ერთმანეთზე დაწყობილ-დალაგებულს“. ტკვარჩელს ისეთ ხერგილზე, ყორეზე იტყვიან, სადაც ღოღები, ქვა-ღორდი, ხის მორები, ტოტები და ძეძვი ერთმანეთზეა დახერგილ-დახვავებული.

ტყუბუნი. ქალაქ სოხუმის სამხრეთით, 4 კმ-ის დაშორებით, შავ ზღვასთან მდ. კელასურის შესართავთან მდებარეობს ნაქალაქარი, რაც ძველ წყაროებში დიოსკურიის სახელით არის ცნობილი. მისი პარალელური სახელწოდებაა **ტყუბუნი//ტყუბუნი**. პ. ინგოროყვა მსჯელობს ამ ორი სახელწოდების ერთიერთშიმართებაზე და აღნიშნავს, რომ ქალაქის ბერძნული სახელწოდება დიოსკურია დაკავშირებულია ღვთის შვილებად წოდებული ტყუპი ძმების – კასტორისა და პოლუქსის ლეგენდასთან, და წარმოადგენდა ქალაქის ადგილობრივი სახელწოდების – ტყუბუნის (ტყუბუნი resp.*ტყუბნი) ბერძნულ თარგმანს. „ქართული წარმოშობა ძველი დიოსკურიის სახელისა (დიოსკურია=ტყუბუნი, *ტყუბნი) უდავოდ უნდა ჩაითვალოს“ (ინგოროყვა, 1954: 147).

ზ. ანჩაბაძის ვარაუდით, სოხუმის აღმოსავლეთით მდებარე ადგილის სახელწოდება **ტყუბუნი**, ალბათ, კასტორისა და პოლიდეკეს, – ტყუპი ძმების ასოციაციით უნდა შექმნილიყო და ქართულ „ტყუპს“ უკავშირდება (ანჩაბაძე, 1964: 152). ამ მოსაზრებას არ იზიარებს თ. მიბჩუანი. მისი აზრით, სვანური სიტყვიდან **ტყუბულ** „სოკო“ უნდა წარმოქმნილიყო ტოპონიმი **ტყუბუნი** (მიბჩუანი, 1989: 82). იმავე ნაშრომში, სოხუმის რაიონის სვანური წარმოშობის ტოპონიმების ეტიმოლოგიაზე მსჯელობისას თ. მიბჩუანი შენიშნავს, რომ **ტყუბუნ** ტოპონიმის ქართული „ტყუპ“ სიტყვიდან წარმომავლობა ნაკლებ სარწმუნოა, მით უმეტეს, თუკი გამოირიცხება დიოსკურიის ტყუპთან დაკავშირება. „ტყუბუნ“ არის სვანური „ტყუბულ“, რაც სოკოს ნიშნავს. ანალოგიური წარმოშობისაა ქ. ტყიბული... **ტყუბუნი//ტყიბული** სვანურად გაიგება როგორც სოკოიანი ადგილი“ (მიბჩუანი, 1989: 268).

ტყუბი, ტყუბური მეგრულში „ტყუპის“, „შეტყუპებულის“ შესატყვისია. **ტყუბა** „შეტყუპებულს“ ნიშნავს, ხოლო **ტყუბუნი** ა. ქობალიას განმარტებით იგივეა, რაც „ხშირი, ტყუპად გამოსხმული, შეტყუპებული“ (ქობალია, 2010: 607). საკვლევი ტოპონიმის მოტივაციისთვის საგულისხმოდ გვეჩვენება **ტყუბუნი** სიტყვის კიდევ ორი მნიშვნელობა მეგრულში: 1. გაუვალი ტყე; 2. ორპირი, ორწყაღი (მიბჩუანი, 1989: 607).

ღურბაული ეწოდება მთაგრეხილს კოდორსა და მაჭარაწყალს შუა, და სოფელს გულრიფშის რაიონის მერხეულის თემ-

ში. პ. ინგოროყვა სახელწოდებაში გამოყოფს ბოლოკიდურს -აულ, და გრამატიკული გაფორმებით ტოპონიმთა იმავე ჯგუფში მიაკუთვნებს ადგილს, სადაცაა კვიტაული, ბერძენაული, ჩარექაული, ბუთურაული... ამასთანავე, ფუძე-სიტყვის მიხედვით აფხაზეთის ღურძაულს აკავშირებს აჭარაში, ხულოს რაიონში მდებარე ღურძაულთან (მიბზუანი, 1989: 170). **ღურძ-** ფუძის შესახებ პ. ინგოროყვას ნაშრომში არაფერია ნათქვამი. ვ. ზუხბაია გუღრიფშის რაიონში ასახელებს სოფ. ღურძულს და ბოლოკიდურ -აულის გამოყოფით ქართულ ტოპონიმად მიიჩნევს. თუმცა **ღურზ-** ფუძის შინაარსზე ისიც არაფერს ამბობს (ზუხბაია, 2000: 67). გეოგრაფიული სახელების ორთოგრაფიულ ლექსიკონში დაფიქსირებულია სოფელი **ღურზული** (ორთოგრ., 1987: 112).

სახელწოდების ამოსავალი მნიშვნელობა შესაძლებელია დაუკავშირდეს მცენარეს - **ღუარძლი**, **ღვარძლი** (მაყაშვილი, 1991: 131). მეგრულში მისი შესატყვისია **ღურძული**. ასე ეწოდება სარეველა ბალახს, რაც პურის ნათესებში იცის (ქობაღია, 2010: 648).

წურწუხი/წუწახო. XIV-XVI სს. რუკებზე ქალაქ ტუაფსის უწინდელ სახელწოდებად ნაჩვენებია წურწუხი, წუწახო. პ. ვესკონტის 1318 წელს შედგენილ რუკაზე გვხვდება პუნქტი **Zurzuchi**-ს, კ. ლუქსორის XIV ს. დასაწყისში შედგენილ რუკაზე – **Zorzuchi**-ს, დანარჩენ რუკებზე (XIV ს. II ნახევარი – XVI ს. დასაწყისი) **Susakho**-ს, **Susako**-ს ფორმით, რაც ფონეტიკურად იმიფრება როგორც **წურწუხი**, **წუწახო**. XVII ს-ის ავტორის – ევლია ჩელების თხზულებაში დამოწმებულია სახელწოდება თურქული ტრანსკრიფციით – **Susku**, რაც ფონეტიკურად უნდა გაიშიფროს როგორც **წუხწუ**. ბიანკოს 1436 წელს შედგენილ იტალიურ რუკაზე ამ პუნქტის სახელწოდებად დატანილია **porto de Laio**, ე. ი. ნავსადგური **Laio**. პ. ინგოროყვას მოსაზრებით, სახელწოდება **Laio** იგივეა, რაც V საუკუნის ანონიმი გეოგრაფის – პერიპლუსის მიერ მოხსენიებული **Laia** (ინგოროყვა, 1954: 164, სქოლიო).

ლაია/ლია და **წურწუხი**, **წუწახო** სახელწოდებანი სინონიმებია. წურწუხის ამოსავალია ქართულში არსებული სიტყვა **წუნწუხი**, რაც „საფლობს, ლაფს“ ნიშნავს. მდინარის შესართავთან მდებარე ნავსადგურს ეს სახელი მდინარის შლამიანი სანაპიროს გამო დარქმევია (**იქვე: 164**). „დასასრულ, დაგვრჩენია ხაზი გავესვათ იმ გარემოებას, რომ ამ პუნქტის ეს ორმაგი სახელწოდება, რომლებიც ერთსა და იმავე შინაარსს შეიცავს, იძლევა გარანტიას იმისას, რომ აქ არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს რაიმე შემთხვევითს მსგავსებას სიტყვებისას; ასეთი ორმაგი

დამთხვევა სახელწოდებათა შინაარსისა იძლევა მეტად მნიშვნელოვან საკონტროლო შემოწმებას და მკვედრ საბუთს იმისა, რომ ეს სახელწოდებანი ქართული წარმოშობისაა“ – დაასკვნის პ. ინგოროყვა (იქვე: 164).

წყუზამელა//წყუზამელი. სკურიის/ისკურიის ნავსადგურთან შავ ზღვას შეერთვის მდინარე სკურჩას//მარმარწყვარის სახელწოდებით, ხოლო მესამე და ძირითადი სახელწოდება ამ მდინარისა არის წყუზამელა//წყუზამელი. წყუზამელა დღემდე ცოცხალი სახელია. პ. ინგოროყვა ჰიდრონიმსა და კომონიმში გამოყოფდა თავიკიდურს – წყუ „წყარო“ (ინგოროყვა, 1954: 179).

ჰიდრონიმი წყუზამელა შესაძლებელია სამ კომპონენტად დაიშალოს: პირველი – წყუ მეგრულში იგივეა, რაც „წყარო“; მეორე კომპონენტი უნდა იყოს ზა „გზა“ (ქართულიდან შესხების გზით). სათანადო ქართული სიტყვის თავიკიდური გ მეგრულში დაიკარგა, რამაც ასახვა ჰპოვა სამეგრელოს გეოგრაფიულ ნომენკლატურაშიც. შდრ. ზაორთუ – 1. გზაჯვარედინი ახუთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში; 2. გზაგასაყარი ნახურცილაოში. მარტვილი-დიდი ჭყონის გზატკეცილიდან გამოყოფილი გზა გურძემისკენ მიემართება (ცხადია, VI, 2012: 230-231); ზაკადარი – ფერდობი ტაბაკონის მთაზე, სოფ. დიდ ინჩურში; შქაზა „შუაგზა“ – გზა მესამე ბაღდაში. ტობაშსა და ონიორეს სათავეს შუა გამავალი გზით სვანები ჩამოდიოდნენ სამეგრელოში (ცხადია, VI, 2012: 619). მესამე კომპონენტი სავარაუდოდ მელე „გაღმა“ უნდა იყოს. თუკი ჩვენი ვარაუდი საკვლევი ჰიდრონიმის სამ სიტყვად დაყოფის შესახებ მართებულია, მაშინ წყუზამელა -წყუზამელე უნდა გავიაზროთ, როგორც „წყაროს გზის გაღმა (მდებარე)“. შდრ. წამელონი//წყამელო – ტყე-ხევი და ლელე მაგანის სატყეოში. ლელე ერთვის მდ. მაგანას (ცხადია, I, 2004: 203). წყუზა „წყაროს გზა“, „წყაროსკენ მიმავალი გზა“ თავდაპირველად უნდა რქმეოდა გზას, შემდგომ მინდორს წყაროსთან და ბოლოს მდინარესაც, ან მასში ჩამდინარე წყაროს (მეტონიმის გზით: დრონიმი – აგრონიმი – ჰიდრონიმი).

არ გამოერიცხავთ ჰიდრონიმის სხვაგვარ გააზრებასაც. კერძოდ, შესაძლებელია ამოსავალი იყოს მხოლოდ წყუზა „წყაროს გზა“. -ელა ჰიდროფორმანტის დართვით კი მივიღეთ მდინარის სახელწოდება. „წყუზამელაში“ -ელა ჰიდროფორმანტი ფუნქციით ქართული -ურა-ს შესატყვისია. პ. ცხადიას დაკვირვებით, -ელა სუფიქსის ფუნქცია შემდეგია: ადგილის აღმნიშვნელი საზოგადო თუ საკუთარი სახელისაგან აწარმოოს ამ ადგილას (ან ამ ადგილიდან) გამავალი მდინარის სახელი – ჰიდრონიმი (ცხადია, 1985: 174-175; მისივე, I, 2004: 22).

აქვე დავასახელებთ საანალიზო მასალას სამეგრელოს ტოპონიმიდან: გარამელა – ჭანისწყლის მარცხენა შენაკადი და მისი ხეობა კურორტ სქურში; კაბარჭელა//კაპარჭელა – მდინარე და ხეობა ღესალეში; კვრზალა//კვრძალა – მდინარე და ხეობა ჩხოროწყუს სატყეოში; ლაგვრძმელა – დელე ვახაში; ლუგელა – მინერალური წყალი და ხეობა ჩხოროწყუს ხეობაში; ნოდელა – მდინარე მარტვილისა და აბაშის რაიონებში; ქვარჩელა – დელე ნახურცილაგოში; ღარჩელა – ნაკადული გაჭედის სატყეოში; ჭყონიშელა – დელე წაჩხურში (მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. ცხადაია, 1985: 174-175).

ვ. ზუხბაია ოჩამჩირის რაიონის აძიუბუის საკრებულოში სოფლისა და დელის სახელწოდებად იმოწმებს ტოპონიმს **ცხუზამელის** ფორმით და გამოყოფს ბოლოკიდურს – ელი (ზუხბაია, 2000: 81).

ბამოყენებული ლიტერატურა:

ანონიმი, 1965 – ანონიმი V საუკუნისა. PERIPLUS PONTI EUXINI. წგ.: გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. II. ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. მეორე შევსებული გამოცემა. თბ., 1965.

აფრიდონიძე, 1987 – აფრიდონიძე შ., ზანური ანთროპონიმის ზოგიერთი საკითხისათვის (კვლავ ჯაკობია, ჟორდანიას ტიპის გვარების შესახებ). კრ. „ონომასტიკა“, I, თბ., 1987.

ბერაძე..., 2013 – ბერაძე თ., ხორავა ბ., ოდიშის სამთავროს ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი XVII საუკუნის 50-იანი წლების იტალიური რუკების მიხედვით. კრ. „ქართველური ონომასტიკა“, VI, თბ., 2013.

ბერულავა, 1951 – ბერულავა კ., აფხაზეთის ისტორიული ადგილები. თბ., 1951.

გასვიანი, 2011 – გასვიანი გ., აფხაზეთი ისტორიული საქართველო. თბ., 2011

გეორგიკა, 1936 – გეორგიკა, III, ტექსტები გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა. ტფ., 1936.

გვანცელაძე, 2000 – გვანცელაძე თ., ქართველური ქრისტიანული ტერმინების აფხაზურ ენაში შესახების დროის საკითხისათვის. ჟურნ. „არტანუჯი“. 10, თბ., 2000.

დონდუა, 2001 – დონდუა კ., სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი. თბ., 2001.

ელიავა, 1989 – ელიავა გ., სენაკის რაიონის ტოპონიმია. თბ., 1989.

ზუხბაია, 2000 – ზუხბაია ვ., ქართული გვარ-სახელები და ტო-

პონიმები აფხაზეთში. თბ., 2000

ინგოროყვა, 1954 – ინგოროყვა პ., გიორგი მერჩულე ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა. თბ., 1954.

კაკაბაძე, 1914 – კაკაბაძე ს., აფხაზეთის საკათალიკოზო გლეხების დიდი დავთარი, ტფ., 1914.

კეკელია, 2010 – კეკელია ი., „ტყაჩირის“ ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის. ჟურნ. „კულტურათაშორისი კომუნიკაციები“, №11, თბ., 2010.

ლომთათიძე, 1994 – ლომთათიძე ქ., ტყვარჩელის გაგებისათვის. ბესარიონ ჯორბენაძის საზოგადოების სამეცნიერო კონფერენცია. მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1994

მაყაშვილი, 1991 – მაყაშვილი ა., ბოტანიკური ლექსიკონი (მცენარეთა სახელწოდებანი). თბ., 1991.

მიბზუანი, 1989 – მიბზუანი თ., დასავლეთ საქართველოს ქართველ მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიიდან. თბ., 1989.

მუსხელიშვილი, 2000 – მუსხელიშვილი დ., აფშილთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხისათვის. ჟურნ. „არტანუჯი“, 10, თბ., 2000.

ოკუჯავა, 2002 – ოკუჯავა კ., აფხაზეთი XVII საუკუნეში. თბ., 2002.

როგავა, 1960 – როგავა გ., ზოგი გეოგრაფიული სახელის (ოჩამჩირე, ტყაურუ) შედგენილობისათვის, თსუ შრომები, 93. ფილოლოგიურ მეცნიერებატა სერია. თბ., 1960

სამუშია, 1990 – სამუშია კ., ქართული ზეპირსიტყვიერება. მეგრული ნიმუშები. თბ., 1990.

სსსრ. ადმინისტრაციული დაყოფა (შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის გამოცემა). ტფ., 1925.

საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. ტფ., 1930.

საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1949.

საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1961.

საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1966.

საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1977.

საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1987.

საქართველოს ტოპონიმია (მასალები), ქვემო იმერეთი. შემდგენლები: შ. აფრიდონიძე, ვ. ჯოჯუა, მ. კეჭულარია. ტ. III, თბ., 2003.

საქართველოს სსრ ორთოგრაფიული ლექსიკონი (მასალები). რედაქტორები: ი. აფხაზავა, ი. გიგინეიშვილი, ა. კობახიძე, დ. უკ

ლუბა, მ. ჭაბაშვილი. თბ., 1987.

ფაილოძე, 2014 – ფაილოძე ა., ხონის რაიონი. ტოპონიმია და გეარსახელები. ქუთ., 2014.

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. II, თბ., 1979.

ქობაღია, 2010 – ქობაღია ა., მეგრული ლექსიკონი, თბ., 2010.

შანავა, 1989 – შანავა აღ., ეტიუდები მეგრული ენის შესახებ. თბ., 1998

ცხადია, 1985 – ცხადია პ., მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია (ენათმეცნიერული ანალიზი). თბ., 1985.

ცხადია, 1999 – ცხადია პ., ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმებიდან. I, თბ., 1999.

ცხადია, 2000 – ცხადია პ., გვარები და გვართა დასახლებანი სამეგრელოში. თბ., 2000.

ცხადია, ..., 2003 – ცხადია პ., ჯოჯუა ვ., სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, თბ., 2003.

ცხადია, 2004 – ცხადია პ., სამურზაყანოს ისტორიული და თანამედროვე ტოპონიმია. თბ., 2004.

ცხადია, 2004 – ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი (წალენჯიხის რაიონი). I, თბ., 2004.

ცხადია, 2007 – ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, ზუგდიდის რაიონი, II, თბ., 2007.

ცხადია, 2007 – ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი. (ხობის რაიონი, ქ. ფოთი). III, თბ., 2007.

ცხადია, 2008 – ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი (ჩხოროწყუს რაიონი), IV, თბ., 2008.

ცხადია, 2012 – ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, მარტვილის რაიონი (ჩრდილოეთი ნაწილი). VI, თბ., 2012.

ჭუმბურიძე, 1987 – ჭუმბურიძე ზ., დედაენა ქართული. თბ., 1987.

ხორავა, 2004 – ხორავა ბ., აფხაზთა მუჰაჯირობა. თბ., 2004.

ანჩაბაძე, 1964 – Анчабадзе З., История и культура древней Абхазии. Москва. 1964.

ინალ-ინა, 1976 – Инал-ина Ш. Д., Вопросы этно-культурной истории Абхазов. 1976.

ყოფშიძე, 1914 – Кипшидзе И., Грамматика мингрельского(иверского) языка. С.-ПБ., 1914.

Сводъ статистическихъ данныхъ о населении закавказского края, извлеченныхъ изъ посемейныхъ списковъ 1886 г. Тифлисъ. 1893